

Balynska O. M. Immanent Semiotic Characteristic of Legal Relationships Associated with Category of Liability

Legal responsibility a priori is endowed with specific social meaning and public symbolism. From the position of praxeology (including pragmatism and utilitarianism) responsibility can be considered in two perspectives: 1) as an inherent semiotic characteristic of relationships; 2) as a functional semiotic characteristic of legal relations.

Such division is associated with common specific differentiation of judicial liability into positive and negative, prospective and retrospective, subjective and objective, personal and social, which in essence corresponds to identification of immanence with positive, long-term, subjective, personal liability («responsibility to ...») and functionality – with negative, retrospective, objective and public («responsible for ...»).

This article considers and systematizes the inherent semiotic characteristic of relationships connected with the category of responsibility. These characteristics are based, in particular, on individual psychological features of social subjects – the sense of fear, need of adaptation, social dependence, conscious choice and readiness to accept the established norms and on the collective social factors – the stimulation of legal awareness, formation of human values and the need for their compliance, the seek for a compromise in the process of constant interaction and unification into the legal community.

Taken together, these semiotic characteristics of liability confirm that it is considered to be an inherent feature of legal relations, characteristic of their nature and inner meaning and demonstrate its practical value and purposes, proving that responsibility as a legal phenomenon and concepts is based on the principles of social and yet individual pragmatism and utilitarianism.

Key words: *responsibility, legal, inherent characteristics, semiotic properties, pragmatism.*

Стаття надійшла 21 квітня 2015 р.

УДК 340.12

С. О. Моїсєнкова

СТАНОВЛЕННЯ АНТРОПОЛОГІЇ ПРАВА ЯК ФІЛОСОФСЬКО-ПРАВОВОЇ НАУКИ

Проаналізовано процес становлення і розвитку антропологічно-правового знання у працях мислителів від античності і до наших днів. Зауважено, що становлення антропології права як філософсько-правової науки – тривалий процес, зумовлений історичними, суспільно-політичними умовами та розвитком наукового знання. Окреслено різні наукові точки зору щодо часу виникнення антропології права, етапів її розвитку. Розглянуто розбіжності

у категоріальному апараті антропологічно-правового знання, зокрема щодо розмежування понять «антропологія права» та «юридична антропологія» Узагальнено і вивчено значення людини для права у різних філософських концепціях та у дослідженні представників різних наукових шкіл та історичних епох. Виокремлено найбільш цікаві погляди видатних мислителів, які вплинули на подальший розвиток і становлення антропології права.

Ключові слова: *людина, право, антропологія, антропологія права, юридична антропологія, філософія права.*

Постановка проблеми. В юриспруденції дедалі більшого значення набуває намагання співвіднести теорію знання з сутністю людини як розумної істоти, здатної відчувати, мислити, аналізувати, ставити запитання та шукати на них відповіді.

Як у науці про право, так і на практиці акцентується на особистісному та індивідуальному підходах, особливо на психологічних аспектах. Розуміння права потребує більш глибокого пізнання людини, особистості, громадянина, правосвідомості та правової поведінки.

Виникнення і становлення антропології права як філософсько-правової науки пов'язують із необхідністю «розвивати в межах загальної юриспруденції особливу галузь, яка стосується безпосередньо людини, її правового буття» [12, с. 20]. Антропологія права покликана шукати відповіді на запитання про значення людини в праві. Для перспективності подальших досліджень антропологічно-правової проблематики важливим є розуміння процесу, причин та умов зародження антропологічних концепцій у філософії права та їх розвитку.

Стан дослідження. Останнім часом питання співвідношення людини і права в Україні вивчали такі науковці: В. Бігун, О. Гришук, Д. Гудима, А. Кравченко, П. Рабінович, О. Скакун, С. Сливка та ін.

Метою наукового пошуку є висвітлення різноманітності теоретичних поглядів на антропологічну проблематику у філософсько-правовому дискурсі.

Виклад основних положень. Як система знань про людину, антропологія є багатовимірною галуззю наукового знання та складається із різних наукових дисциплін. У її фокусі опиняються, по-перше, біологічні характеристики, які є спільними та відмінними у природі людини; по-друге, питання антропогенезу та еволюції людини і, по-третє, вивчення взаємодії людини і суспільства, дослідження проблеми існування людини [14, с. 32]. Антропологія у філософському дискурсі – не емпірична наука природного світу, а сукупність філософських учень про буття людини у світі [1, с. 14].

Антропологію права розглядають як учення, яке покликане пізнати людину завдяки розумінню права [27, с. 41]. Антропологія

права є складовою філософії права [18, с. 14]. Осмислення предмета дослідження крізь призму антропології права входить до філософського аналізу окресленого явища. В. Нерсесянц із цього приводу зазначає, що «справа в нових підходах до права, у вивченні нових аспектів (граней, проявів, «образів») права, у поглибленні, конкретизації і розвитку наших сукупних знань про право як специфічне соціальне явище, яке виконує суттєву роль в організації і функціонуванні суспільного життя людей в різноманітних умовах і на різних етапах історії людства» [19, с. 3].

Зазвичай у літературі поняття «антропологія права» і «юридична антропологія» ототожнюються. А. Ковлер з цього приводу зазначав, що це «питання смаку – що ставити на перше місце – «людину» чи «право» [12, с. 20]. Однак для вироблення чіткого категоріального апарату слід звернути увагу на спроби розмежувати ці поняття.

Так, Л. Удовика розділяє дві традиції: одна – пов'язана з антропологічним аспектом у філософсько-правовій думці (антропологія права), інша – це власне історія юридичної антропології як науки, що сформувалася під безпосереднім впливом процесу колонізації (юридична антропологія). Водночас коріння першої традиції сягає ще епохи еллінізму, а інша формується у період великих географічних відкриттів і колонізації, коли тогочасні етнологи, а згодом і юристи, вирішили укласти справжній історичний і етнологічний атлас розвитку права (І. Бахофен, Ф. Боас, Н. Куланж, Дж. Мак-Ленан, Б. Малиновський, Л. Морган, Г. Самнер-Мен, Дж. Фрезер та ін.). Поняття «юридична антропологія», на думку Л. Удовики, вживається у більш широкому значенні й охоплює всі явища, більшою чи меншою мірою пов'язані з правом, а поняття «антропологія права» вживається у більш вузькому значенні, ним оперують, аналізуючи антропологічний зміст норм та інститутів права [23, с. 245–246].

Передісторія юридичної антропології має давні витоки. Ще Протагор висловлював думку, що «людина – це міра всіх речей: існуючих, що вони існують, і неіснуючих, що вони не існують». А в основі співжиття людей повинні бути не закони космосу, а людська «природа» [25, с. 452].

Як і багато інших наук, юридична антропологія виникає на межі низки гуманітарних дисциплін, таких як філософія, культурологія, історія, соціологія, етнологія, соціальна антропологія тощо. Серед юридичних дисциплін примітним є вплив на неї історії права в контексті порівняльного права.

Приблизний час становлення юридичної антропології – серединна XIX ст. Недаремно саме тоді зріс інтерес до еволюційних законо-

мірностей розвитку тих чи інших явищ, цікавість науковців була спрямована до архаїчних, екзотичних суспільств і форм права, поступово набуті емпіричні та теоретичні знання проектувалися на правові системи сучасного суспільства.

На думку Н. Рулана, етапами становлення антропології права є: еволюціонізм, який виник у XIX ст. Його представляють І. Баховен, Ф. Енгельс, Дж. Мак-Леннан, К. Маркс, Л. Морган та Г. Самнер-Мен; у кінці XIX ст. розвивається у межах історичної школи на чолі з Ф. Боасом; свій внесок у розвиток антропології права зробив функціоналізм Б. Маліновського, який запропонував розглядати суспільство як єдине ціле; останнім етапом становлення сучасної антропології права Н. Рулан вважає неоеволюціонізм, який сформулював Е. Гобель [22, с. 25–28].

Інакше вважає А. Ковлер, який зазначає, що антропологія права виникла у XV столітті і була заявлена як самостійна наука у праці Ж. Руссо. Вчений наголошує, що ще Марко Поло у своїх записках закликав визнавати самотність інших народів. Також цю ідею продовжували дослідники і мандрівники епохи Відродження [12, с. 36–52].

Філософські тлумачення сутності права, його місця та ролі у суспільстві, зв'язок права з іншими явищами власне в межах філософського світогляду виникли ще в період античності.

Арістотель (384–322 рр. до н. е.), поєднавши філософські, натуралістичні та релігійні знання про людину, намагався дослідити духовний вимір життя людини, започаткувавши античну антропологію. Арістотель заперечував попередньо розвинену концепцію «космічного закону», вважаючи законом лише ті норми, які регулюють поведінку розумних істот – людей.

У доктрині Арістотеля людина є частиною природи, а людські дії спрямовані до цілей, які людина визначає за допомогою розуму. Людський розум, урахувуючи природні цілі, провадить людину до того, що для неї добре, узгоджується з її розумною природою [3, с. 16–17].

Не можна недооцінити внесок Сократа у становленні засад філософської антропології. Сократ поставив людину у центр філософії. У людській свідомості він убачає суб'єктивний елемент – Даймоніум, який є внутрішнім голосом і совістю. Сократ зробив висновок про існування об'єктивної істини, відповідно, об'єктивних моральних норм. Мислитель виділяв роль знання як визначальну у проблемі співвідношення права і свободи і, відповідно, справедливості суспільного життя [8, с. 108–109].

Ф. Аквінський ще у XIII столітті зазначав про, зокрема, здатність людського інтелекту, як «верховного дійства», прирівнюючи інтелект до «духу». У праці «Сума проти язичників» філософ зазначає: «У Бога сутність збігається з існуванням, загальне – з конкретно-одиничним, буття – з пізнанням, суб'єктивний аспект істини («істина в інтелекті») з її об'єктивним аспектом («істина в предметі»)… відблизь цієї божественної ясності – висвітлююча, організуюча, упорядковуюча діяльність людського розуму. «Справа мудрого – все впорядковувати» [15, с. 37–39].

Відчутне повернення до антропологічного світосприйняття охоплює епоху Відродження. Людина стає домінуючою цінністю, відтак внутрішній світ людини, її природа стають предметом особливого інтересу з боку митців і філософів.

Вплинула на антропологію права і Реформація, яка змінила схоластичне розуміння природного права і звільнила його від теологічного трактування, що призвело до появи нових пошуків осмислення правового буття людини. Розвиваються нові доктрини щодо місця людини у правовій реальності. Серед найбільш визнаних теоретиків варто згадати Г. Гроція, Д. Дідро, С. Пуфендорфа, Ж. Руссо та ін.

Новий час тяжіє до раціонального обґрунтування права. Право сприймається як об'єктивна сила, завдяки якій урегульовуються відносини між членами суспільства. Із раціоналістів Нового часу варто згадати Т. Гоббса, який теж визначав особливе місце людини у формуванні та існуванні права. Згідно з теорією Т. Гоббса, рушійною силою у людській взаємодії є страх та природний егоїзм: «Всі великі і міцні людські суспільства мають своїм джерелом не взаємну доброзичливість, а взаємний страх людей» [7, с. 289].

Організацію суспільства у державу, із пануванням права та законів, Т. Гоббс убачає як потребу у захисті, адже де немає держави, там немає порядку, панує війна, бідність і дикість. Корисність і бажання людини до самозбереження є природними факторами у соціальному бутті людини [7, с. 609]. Розділяючи поняття «природне право» (*right of nature*) і «природний закон» (*law of nature*), Т. Гоббс інтерпретує останній як настанову чи віднайдене розумом загальне правило, згідно з яким людині забороняється чинити те, що згубне для її життя [6, с. 98]. Тобто безпосередньо визнається участь розуму через людину у визначенні закону, а саме – в окресленні меж природного права. Суверен не обмежується дією природних законів, його законодавча влада є абсолютною (у цьому вбачається недотримання аристотелівської традиції, у якій панування закону вважається досконалішою моделлю).

Дж. Локк, як і Т. Гоббс, вважає, що загальне і всезагальне – це продукт розуму. «Загальне і всезагальне не стосуються до дійсного існування речей, а є такими, які винайдені і створені розумом для його вжитку і стосуються лише знаків – слів чи ідей» [17, с. 471]. Водночас він запровадив зовнішній підхід до природи людини, вважаючи, що лише емпірично здобуті знання, на основі взаємної згоди у суспільстві, творять публічні відносини, які, своєю чергою, опосередковуються матеріальними інтересами. Саме вони мають забезпечуватися законотворчою активністю [10, с. 89].

XVIII ст. відзначилося в історії філософської думки раціоналістичними тенденціями, зокрема щодо знань про людину. Дискусії про право набувають більш антропологічного виміру. Людина розпочинає сприйматись як суверенна особистість, її значення у філософських доктринах укріплюється. Цьому сприяла, зокрема, робота Ш. Монтеск'є («Дух законів» 1748 р.), який правову систему узалежнював від соціокультурного устрою того чи іншого народу, стверджуючи, що правовий порядок того чи іншого суспільства визначається найперше інтересами людей, а також об'єктивними умовами їх існування. Ш. Монтеск'є був чи не перший, хто порівнював інші суспільства зі своїм. Мислитель вважав, що правові закономірності є індивідуальними для кожного народу і визначаються більше географічними та демографічними факторами, а не історичним періодом. Він також зазначав: «...залежність між правом і суспільством така, що передання права від одного суспільства до іншого неможливо, хіба що ці суспільства мало чим відрізняються» [22, с. 25].

Отож, у XVIII столітті сформувалися основи загальної, культурної та соціальної антропології, на які спиратиметься і антропологія юридична.

XIX століття відзначилось, зокрема, поширенням юридичної етнології, порівняльної юриспруденції, юридичної археології тощо.

Окремо слід згадати про соціальні та історичні умови становлення антропології права у цей період. XIX століття стало для західної науки інформативним щодо відкриттів примітивних колонізованих суспільств. Європейське право стикається із правовими системами інших континентів, у практичному розумінні шукаються шляхи подолання конфліктів між правом колоніальних територій та метрополій. Влада і право, яких раніше вважали продуктом цивілізації, на подив європейців у особливих формах були притаманні і «туземцям». У повсякденному житті вони дотримувались загальнонародних правил і сповідували ієрархію. Це доводило, що незалежно від таких умовностей, як ступінь цивілізованості суспільства, у співжитті людей

існують механізми стримування хаосу і прагнення порядку незалежно від наявності держави і соціальних інститутів, а також за практично повної відсутності писаного права [1, с. 15–16].

З цього часу написано багато праць, присвячених дослідженню закономірностей виникнення соціально-регулятивних механізмів, організації суспільства, економічних відносин примітивних суспільств. Серед них, зокрема, роботи Л. Моргана, Г. Мена та ін.

Так, Г. Мен виділяв три стадії еволюції права: спочатку люди вважають, що право дається їм від богів, які його диктують правителям, потім правом вважається звичай і лише після цього – закон [16, с. 1266–1268].

Ще один італійський філософ А. Росміні (1797–1855) розробив фундаментальні дослідження у шеститомній праці «Філософія права». Особа (*person*), згідно з концепцією А. Росміні, є «реальною індивідуальністю» [29, с. 17].

Що стосується походження законів, то А. Росміні пов'язує його із «асоціюванням людей між собою». Людина, будучи членом асоціації (суспільства), повинна сприяти спільному добру членів такої асоціації та отримувати взамін свою частку добра [29, с. 35].

Цікаво, що А. Росміні розділяв «практичний розум маси» і «спекулятивний розум індивідів». Для того, щоб суспільство досягло своєї мети, ці два «розуми» повинні бути спільними у тому, що є благом, а що – злом [29, с. 126]. В іншому випадку інтереси не збігаються, у суспільстві виникає дисбаланс, воно не виконує своє призначення.

Внесок у соціальну та культурну антропологію здійснили також А. Адлер, І. Бахофен, Ф. Боас, П. Бурдье, Е. Гоффман, Е. Дюркгейм, Дж. Мак-Леннан, Б. Маліновський, М. Мосс, З. Фрейд, К. Хорні, К. Юнг та інші.

Інтерес до філософської антропології значно зростає у кінці ХХ століття. Згадуючи праці мислителів цього періоду, неможливо оминати увагою філософську творчість Г. Гегеля, одного із найвпливовіших філософів Європи. Г. Гегель вводить у науку поняття індивідуальної волі, яка є суб'єктивним вираженням права. Лише через узгодження з волею окремого індивіда право, зокрема в договорі, реалізується об'єктивно.

Дійсність світу Г. Гегель визначає як об'єктивований дух або «етичне життя народу» [5, с. 235]. Крім того, Г. Гегель уважав, що моральність репрезентується у суспільстві через право. У людському середовищі, згідно з теорією Г. Гегеля, важливе місце посідає самоусвідомлення власної свободи та її взаємовизнання.

Із екзистенціалістів Л. Феєрбах розглядає світ як органічне ціле, у центрі якого – людина. Антропологія є центральною темою у вченні філософа і має універсальне значення. Л. Феєрбах визнає людську чуттєвість абсолютом. Суспільній природі філософ протиставляє сутність конкретної, індивідуальної людини. Таке висвітлення своїх ідей в чітко антропологічному варіанті Л. Феєрбах називає «філософією майбутнього» [24, с. 127–128].

Активна антропологізація правознавства здійснювалася із середини ХХ ст., як реакція на результат двох світових війн. Юридична антропологія викристалізувалася і з соціальної та культурної антропології, юридичної етнології та археології, набула самостійного значення як окрема наука, як і багато інших синтезованих наук. ХХ століття відзначилось також розвитком соціальної філософії.

У американській школі антропології визначним був 1941 рік, коли опублікована праця антрополога Е. Гобеля та юриста К. Ллевеліна «Право первісної людини», де на перетині двох наук було описано право аборигенів індіців.

Щодо Європи, то тут французький філософ К. Леві-Строс синтезував усі філософські людиномірні напрями задля вивчення «універсальної людини». Ця глобальність, на його думку, полягає у «колективному несвідомому» кожної людини, що об'єднує всіх людей у мотиваціях, сигналах, спонуканнях у масу [12, с. 60–63].

Юридичній антропології присвячена також однойменна праця французького автора Н. Рулана – французького вченого-юриста, що належав до засновників Французької асоціації юридичної антропології, визнаного фахівця у цій галузі. Н. Рулан вважає юридичну антропологію «дочкою історії права», аргументуючи, що вона виникла у ХІХ ст., адже «дуже швидко взяла на себе завдання Прометейя, ставши програмою юридичного еволюціонізму» [22, с. 24].

Н. Рулан характеризує антропологію права як «дисципліну, яка шляхом аналізу письмового чи усного слова, практики і системи представництва вивчає процеси юридизації, притаманні кожному суспільству, і прагне виявити їх внутрішню логіку» [22, с. 7].

В українській філософській традиції також є чимало праць, які стосуються антропології права. Видатним представником антропоцентричної традиції у філософській думці є Г. Сковорода. Філософія Г. Сковороди ґрунтується на пошуку смисложиттєвих законів людини. Мислитель наголошував, що людина є істотою духовною [26, с. 148]. У «філософії серця» Г. Сковорода обґрунтовує духовну сутність права, його узгодженість з внутрішнім світом людини, її волею. Антропологізм у філософії Г. Сковорода проявляється

у вираженні права від волі людини, через взаємодію трьох світів: макросвіту (Всесвіту), мікросвіту (Людини) і символічного світу (Біблії). Використовуючи термін «сродність», філософ застосовує його до міри справедливості, гармонії між правом природним і законами.

Також слід зауважити про антропологічне обґрунтування права видатним українським мислителем П. Юркевичем. У своїх працях «Із науки про людський дух», «Ідея», «Серце і його значення в духовному житті людини за вченням слова Божого», «Історія філософії права. Вступ» та ін. П. Юркевич серед ноуменального світу («царства ідей») та феноменального світу («царства примарного існування тілесного світу») виокремлює реальний світ, або «царство розумних істот». В основі його правових ідей глибоко вкорінений принцип індивідуальності, примату людських цінностей над розумом у правотворенні. «...Серце є стрижень, на якому викарбуваний природний моральний закон» [28, с. 326].

Серце і є тим регулятором, яке відрізняє правильне і неправильне, справедливе і несправдливе. Основою гармонійного суспільного співжиття індивідів є людська моральна зрілість, любов до інших, жертовність.

Інший український філософ-неокантіанець Б. Кістяківський теж приділяв багато уваги антропології права, співвідносячи свідомість індивіда та право. Правові норми, згідно з теорією Б. Кістяківського, покликані регулювати поведінку людей стосовно зовнішнього світу. Внутрішній світ людини контролюється етикою. «Правові норми, визначаючи зовнішню поведінку, не є чимось зовнішнім, бо живуть у свідомості людини і є такими ж внутрішніми елементами нашого духу, як і етичні норми» [11, с. 612].

У радянський період антропологічні аспекти права залишались переважно поза увагою науки у зв'язку із надто поширеним позитивістським праворозумінням. У питанні зв'язків між людиною і правом марксизм так трактував останні: право може існувати без держави, але воно пов'язано з наявністю публічної влади. Однак у цих умовах правознавці продовжували вивчати звичаєве право, також розвивалась етнографія [1, с. 25].

Останніми роками існує позитивна динаміка у розвитку і поширенні знань антропології права в Україні. Дедалі більше науковців звертають увагу на цю проблематику. П. Рабінович спирається на антропологічний принцип права, констатує, що свобода людини дана їй біосоціально природою, а не залежить від припису держави. Людина здатна обирати варіант поведінки, керуючи своєю волею. Перелік прав людини, закріплених Конституцією України, не є вичерпним, а тому,

на думку П. Рабіновича, можливе розширення такого переліку, виникнення нових прав та свобод [21, с. 22–23].

Щодо об'єкта та предмета загальної теорії держави і права П. Рабінович виділяє такі тенденції, як антропологізація, глобалізація і деформалізація науки. Тенденція до антропологізації правового вчення означає, що роль і місце людських властивостей у теорії права та держави стає центральною складовою предмета. До прикладу, визнається існування антропології права як окремої галузі знань [20, с. 25].

В. Бігун розглядає людський вимір права через дослідження людини як феномена, зокрема у праві. У своїх розмірковуваннях В. Бігун уводять поняття «правове людинорозуміння» – систему понять, категорій, концепцій, поглядів, підходів, тлумачень, уявлень, ідей тощо, які відображають зміст і форму розуміння людини у праві [4, с. 5].

Під час дослідження антропологічного принципу у філософії права А. Кравченко констатує плюралізм підходів до розкриття сутності та тлумачення права. Досліджуючи сутність природного права, буття права, онтологічний характер права, А. Кравченко робить висновок, що сьогодні провідний напрям розвитку філософії права та її пріоритетне завдання – це розробка онтологічного обґрунтування права на основі антропологічного принципу [13, с. 52].

Досліджуючи антропологічний принцип у філософії права, А. Кравченко припускає, що філософська та правова антропологія може стати тією методологічною базою філософії права, якій під силу вирішити складні завдання формування сучасної доктрини праворозуміння на основі дослідження співвідношення особистості й права, розгляду особистості як об'єкта права та її вимог до права, структури цінностей особистості й засобів утілення таких цінностей у суспільне життя. Антропологічний принцип повинен стати стрижневим у розробці концепцій праворозуміння, увібравши всі позитивні риси різноманітних тлумачень права природно-правової та позитивістської спрямованості, які визнавали б особистість як самостійну правову цінність та основне мірило усіх суспільно значущих процесів [13, с. 34–35].

Висновки. Антропологія права як галузь наукового знання зародилась на межі філософії та правознавства у вивченні традиційних суспільств і звичаєвого права. Однак питання буття людини у правовій реальності завжди вивчалось у багатьох філософських концепціях і здавна цікавило науковців. Сьогодні праворозуміння неможливо без урахування антропологічного чинника. Досліджуючи ту чи іншу

проблематику, слід зважати на людський фактор, який суттєво впливає на правову реальність.

1. Агафонова Е. А. Юридическая антропология: концептуальные идеи и принципы: дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.01 / Елена Алексеевна Агафонова; Рост. юрид. ин-т МВД РФ. – Ростов-на-Дону, 2009. – 145 с.

2. Антология мировой философии. В 4-х т. Т. 3: Буржуазная философия конца XVIII в. – первых двух третей XIX в.; ред. кол.: П. Нарский (ред.-сост. третьего тома и авт. вступит. статьи) и др. – М.: Мысль, 1971. – 760 с.

3. Аристотель. Політика / Аристотель; пер. з давньогр. та передм. О. Кислюка. – К.: Основи, 2000. – 239 с.

4. Бігун В. До питання про філософію та теорію прав людини: правове людинорозуміння: деякі концептуальні та термінологічні аспекти / В. Бігун // Проблеми державотворення і захисту прав людини в Україні: матеріали IX регіональної наук.-практ. конф. (13–14 лютого 2003 р.). – Львів: Нац. ун-т ім. Івана Франка, 2003. – С. 5–8.

5. Гегель Г. В. Ф. Феноменология духа / Г. В. Ф. Гегель; пер. Г. Шпет. – СПб.: Наука, 1992. – 441 с.

6. Гоббс Т. Левиафан, или материя, форма и власть государства церковного и гражданского / Томас Гоббс. – Т. 2. – М.: Мысль, 1991. – 731 с.

7. Гоббс Т. Сочинения: в 2 т. Т. 1 / Томас Гоббс. – М.: Мысль, 1989. – 622 с.

8. История философии / В. Ильин и др. – СПб.: Питер, 2003. – 732 с.

9. Кант И. Критика практического разума / И. Кант // Соч.: в 6 т. – Т. 4, ч. 1. – М.: Мысль, 1965. – 544 с.

10. Карась А. Філософія громадянського суспільства в класичних теоріях і некласичних інтерпретаціях: монографія / А. Карась. – К.–Львів: Вид. центр ЛНУ ім. Івана Франка, 2003. – 520 с.

11. Кистяковский Б. А. Философия и социология права / Б. А. Кистяковский; сост. Ю. Н. Давыдов, В. В. Сапов. – СПб.: Русский Христианский гуманитарный ин-т, 1998. – 800 с.

12. Ковлер А. И. Антропология права: учебник для вузов / А. И. Ковлер. – М.: Норма, 2002. – 467 с.

13. Кравченко А. П. Антропологічний принцип у філософії права: монографія / А. П. Кравченко; Нац. юрид. акад. України ім. Ярослава Мудрого. – Х.: Право, 2010. – 235 с.

14. Кравченко А. И. Культурология: словарь / А. И. Кравченко. – М.: Академический Проект, 2000. – 671 с.

15. Краткая литературная энциклопедия / гл. ред. А. А. Сурков. – М.: Сов. энцикл., 1962–1978. – Т. 8: Флобер–Яшпал, 1975. – 1136 с.

16. Культурология. Энциклопедия: в 2-х т. – Т. 1. – М.: РОССПЭН, 2007. – 1392 с.

17. Локк Дж. Опыт о человеческом разумении / Дж. Локк // Сочинения в трех томах. – Т. 1. – М.: Мысль, 1985. – 621 с.

18. Нерсесянц В. С. Философия права: учеб. для вузов / В. С. Нерсесянц; Ин-т гос и права РАН; Академический правовой ун-т. – М.: Норма-Инфра, 1999. – 652 с.

19. Нерсесянц В. С. Юридическая антропология как наука и учебная дисциплина / В. С. Нерсесянц. – М.: НОРМА, 2000. – 310 с.

20. Рабінович П. М. Права людини і громадянина: проблеми реалізації в Україні / П. М. Рабінович // Праці Львівської лабораторії прав людини Академії правових наук України; ред. П. Рабінович; АПН України. – К.: Ін-Юре, 1998. – С. 21–49.

21. Рабінович П. М. Права людини і громадянина у Конституції України: до інтерпретації вихідних конституційних положень / П. М. Рабінович; Акад. правових наук України. – Х.: Право, 1997. – 63 с.

22. Рулан Н. Юридическая антропология: учебник для вузов / Н. Рулан; пер. с франц., отв. ред. академик РАН, доктор юрид. наук, проф. В. С. Нерсесянц. – М.: НОРМА, 2000. – 310 с.

23. Удовика Л. Г. Еволюція юридичної антропології / Л. Г. Удовика. – Проблеми філософії права. Т. III. – № 1–2. – К.-Чернівці: Рута, 2005. – 480 с.

24. Фейербах Л. Избранные философские произведения: в 2 т. / Л. Фейербах. – М.: Политгиздат, 1955. – Т. 2. – 942 с.

25. Философия: учебник / под ред. В. Н. Лавринченко. – 2-е изд., испр. и доп. – М.: Юристъ, 2002. – 520 с.

26. Філософія права: навч. посібник / О. Г. Данильян, Л. Д. Байрачна, С. І. Максимов та ін.; за заг. ред. О. Г. Данильяна. – К.: Юрінком Інтер, 2002. – 272 с.

27. Шкода В. В. Вступ до правової філософії / В. В. Шкода. – Х.: Основа, 1997. – 223 с.

28. Юркевич П. Д. Философские произведения / П. Д. Юркевич. – М.: Правда, 1990. – 672 с.

29. Rosmini Antonio. The Philosophy of Politics. Volume 2. Society and its Purpose / A. Rosmini. – Rosmini House. Durham. – 1994. – 487 p.

Моисенкова С. О. Становление антропологии права как философско-правовой науки

Проанализирован процесс становления и развития антропологически-правового знания в трудах мыслителей от античности и до наших дней. Замечено, что становление антропологии права как философско-правовой науки – длительный процесс, обусловленный историческими, общественно-политическими условиями и развитием научного знания. Определены различные научные точки зрения относительно времени возникновения антропологии права, этапов ее развития.

Рассмотрены различия в категориальном аппарате антропологически-правового знания, в частности относительно разграничения понятий «антропология права» и «юридическая антропология».

Изучено значение человека для права в различных философских концепциях и в исследовании представителей различных научных школ и истори-

ческих эпох. Выделены наиболее интересные взгляды выдающихся мыслителей, которые повлияли на дальнейшее развитие и становление антропологии права.

Ключевые слова: человек, право, антропология, антропология права, юридическая антропология, философия права.

Moiseyenkova S. O. Formation of anthropology of law as a philosophic and legal science

This article analyzes the process of formation and development of the anthropological and legal knowledge in the writings of thinkers, ranging from antiquity to the present day.

Throughout the time in different philosophical systems we see the attempts to create a universal doctrine of man. Actually, the question of the human existence in the legal reality occurs in many philosophical concepts and has interested scientists for a long time.

Anthropology of law as a synthesized science combines knowledge of social and cultural anthropology, philosophy, ethnology, history and law. Legal anthropology development within the philosophy of law and formation of the anthropology of law as a separate science was a long process, specified by historical, social and political conditions and the development of scientific knowledge.

This article describes various existing science point of view on the time of origin of the anthropology of law, stages of its formation, here are considered differences in categorial apparatus of anthropological and legal knowledge, particularly regarding the distinction between «anthropology of law» and «legal anthropology», summarized and analyzed the place and the role of man in the law in various philosophical concepts, in the works of representatives of various schools and historical eras.

Separately here are distinguished the most interesting views of the prominent thinkers who influenced the further development and establishment of the anthropology of law (A. Kovler, N. Roulans, B. Malinowskyi, J. Rousseau, S. Montesquieu, H. Men etc.).

We also consider the development of the anthropological knowledge by domestic legal thinkers and scientists from prominent Skovoroda to modern authors who have made significant contributions to the arrangement, development and popularization of the science.

In the conclusion there is indicated that the anthropology of law as a branch of scientific knowledge originated at the intersection of philosophy and law at the study of traditional societies and common law. Today, legal consciousness is impossible without considering anthropological factors. Exploring a particular problem, it should be considered the human factor that significantly affects the legal reality.

Key words: man, law, anthropology, anthropology of law, legal anthropology, philosophy of law.

Стаття надійшла 11 лютого 2015 р.